

NÖRO-KÜLTÜREL TİP DAVRANIŞ KALIBI: HACIVAT VE KARAGÖZ ÖRNEĞİ*

Neuro-Cultural Type Behavioral Pattern: Sample of Hacivat And Karagoz

Dr. Öğr. Üyesi Sunay AKKAYA**

ÖZ

Dil göstergeleri ikili zıtlıklar üzerine kuruludur. İnsan ancak gerçek olduğuna inandığı bir göstergeyi zıddıyla denetledikten sonra zihin dünyasına alabilir. Ama gerçek olduğuna ikna olamadığı bir göstergeyi kabul etmesi ise oldukça zordur. Sözlü kültür alanında bir halk anlatısının zamanı aşarak günümüze kadar gelmesi, yeni türlerin oluşmasına kaynaklık etmesi, başka alanlarla etkileşime geçerek dönüşmesi onun sahip olduğu gerçeklik miktarı ile ilgilidir. Bu sebeple bugünü ve geleceği günümüz ihtiyaçlarına bağlı bir şekilde tasarlayarak kültür ekonomisi alanına kazandırmak, kültürel ürünlerdeki gerçekliğin transfer edilmesiyle mümkündür. Halk edebiyatı alanında bir sürekliliği olan ve yüzyıllardır kültürel bellekte yaşamaya devam eden gölge oyunu zıtlıklar üzerine kuruludur. Geleneksel tiyatroya gerçekliğini veren ise Hacivat ve Karagöz'ün birbirine zıt olmasıdır. Bu zıtlık, oyuna mizahî bir üslup katarken birbirini tamamlayan bir yapı oluşturur. Bununla birlikte, günümüz dünyasında bilim dallarında yaşanan hızlı gelişmeler kültürel üretimleri farklı açılardan çözümlenmeye kapı aralamaktadır. Geçmiş bugüne taşınmak ve geçmişle gelecek arasında bir köprü kurmak için sahip olunan kültürel ürünlerin neden var olduğu, ne gibi işlevleri yerine getirdiği, bu ürünlerden nasıl yararlanılacağı ve bunların nasıl yönetileceği ile ilgili çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın amacı da kültürel ürünlerimizden gölge oyununun ana tipleri olan Hacivat ve Karagöz'ün nöro-kültürel tip kalıbını doküman analizi yöntemiyle belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Hacivat ve Karagöz, nöro-anatomik bir yaklaşım olan sağ beyin ve sol beyin teorisi kapsamında ele alınmıştır. Bu yaklaşım, 1970'li yıllarda temeli atılan sağ beyin ve sol beyin teorisine dayanmaktadır. Bu çalışmada, sağ beyin ve sol beyin teorisi, halk bilimi alanına uyarlanıp nöro-kültürel yaklaşım olarak isimlendirilmiştir. Bu kapsamda halk bilimsel metinlerdeki tipleri inceleme kolaylığı sağlaması için alanyazın incelenmiş, halk anlatıları tipleri ile hayatın doğal akışı içerisinde sergilenen insan davranışları gözlemlenmiş ve 17 maddeden oluşan nöro-kültürel tip kalıbı oluşturulmuştur. Elde edilen veriler nöro-kültürel tip kalıbı olarak tablolar hâlinde analiz edilmiştir. Hacivat ve Karagöz tipleri bu davranış kalıbına göre incelenmiştir. İki nöro-kültürel tipten Karagöz'ün olaylara verdiği tepkiler ve sahip olduğu davranış kalıpları nedeniyle sağ nöro-kültürel tip, Hacivat'ın ise sol nöro-kültürel tip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durum iki zıt tipin dikkat çekiciliğinin nedenlerini ortaya koyarken bu zıtlığın işlevlerini nasıl gerçekleştirdiğini ve birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır. Ayrıca bu çalışma, gölge oyundaki tiplerin davranış modellerinden hareketle şekillenen oyunun nöro-kültürel yapı analizi olarak da okunabilir.

Anahtar Kelimeler

Gölge oyunu, Karagöz, Hacivat, sağ beyin ve sol beyin teorisi, nöro-kültürel tip.

ABSTRACT

Language indicators are structured on binary antonyms. Humans can only involve an indicator, which they believe to be real, in their world of mind after they inspect it by its antonym. It is very difficult to embrace an indicator that they are not convinced to be real. Thus, the arrival of a folk narrative, in the field of oral culture, to the modern day by passing the time, its functioning as a source for the development of new narrative types, and its transformation by means of interacting with other fields are all related to its amount of reality it owns. Thus, bringing the present and the future in the field of culture economy by means of designing them based on the contemporary needs is possible by transferring the reality of cultural products. Shadow play, which has a continuum in the folk literature and has been living in the cultural memory for centuries, is structured on contradictions. What gives reality to this traditional theater is that Hacivat and Karagoz are contrary to each other. This contrast creates a complementary structure while adding a humorous style to the play. Further, the rapid developments in the branches of science in today's world open the door to the analysis of cultural productions through different perspectives. In order to carry the past to the present and to establish a bridge between the past and the future, we need to work on why the cultural products we have exist, what functions they perform, how

* Geliş tarihi: 31 Mart 2020 - Kabul tarihi: 3 Eylül 2021

Akkaya, Sunay. "Nöro-Kültürel Tip Davranış Kalıbı: Hacivat ve Karagöz Örneği" *Milli Folklor* 131 (Güz 2021): 97-112

** Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Adıyaman/Türkiye, sunayakkaya@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5640-3111.

they are utilized, and how they are managed. The aim of this study is to determine the neuro-cultural type pattern of Hacivat and Karagöz, which is a shadow play among our cultural products through document analysis technique. In accordance with this aim, Hacivat and Karagoz are considered within the scope of the right brain- left brain theory, which is a neuro-anatomical approach. This approach is based on the right brain-left brain theory which was founded in 1970s. In this study, the right brain- left brain theory was adapted to folklore and named as neuro-cultural approach. Within this context, in order to facilitate the examination of the types in folk scientific texts, the related literature was examined, folk narrative types and human behaviors exhibited in the natural flow of life have been observed and a neuro-cultural type pattern consisting of 17 items was created. The obtained data were analyzed and tabularized according to the neuro-cultural type pattern. Hacivat and Karagöz types were examined according to this behavior pattern. It has been determined that, between two neuro-cultural types, Karagoz represents the right neuro-cultural type due to the reactions and behavior patterns he displayed, and Hacivat is the left neuro-cultural type accordingly. Hence, this reveals the reasons for the remarkable attractiveness of the two opposite types, and clarifies how this contrast performs its functions and how it is complementary to each other. Moreover, this study can also be interpreted as the neuro-cultural structure analysis of the play, which is shaped by the behavior models of the types in shadow play.

Key Words

Shadow play, Karagoz, Hacivat, right brain and left brain theory, neuro-cultural type.

1. Giriş

Türk halk bilimi metinlerinin günümüz dünyasına nasıl aktarılacağı ve kültürün geleceğinin nasıl tasarlanacağı önemli bir sorundur. Bu sorunu aşmak; metinleri üretenleri, aktaranları, yaşatanları ve kültürü bir davranış örüntüsü şeklinde meydana getirenleri bilimsel yöntemlerle irdelemekle mümkündür. Bu çalışmada farklı bilimsel alanlarla disiplinlerarası olarak çalışılan nöro-bilim, genelde halk anlatısı kahramanlarına, özelde ise gölge oyunun iki eksen tipi olan Hacivat ve Karagöz'e ait davranış kalıplarının nöro-kültürel analizi ile ilişkilendirilmiştir. Bu kapsamda nöro-bilimsel davranış kalıbı, halk anlatısı metinlerinin davranış-kültür-beyin ilişkisi çerçevesinde farklı boyutlarını gün yüzüne çıkarabilecek yeni bir kuramsal yöntem olarak değerlendirilebilir. Erken dönem halk bilimi çalışmaları geleneksel yöntem ve yaklaşımlar ışığında metin incelemeleri şeklinde ilerlemiştir. Sosyal bilimlerin ortaya çıkan ihtiyaçlara göre eşgüdüm içerisinde çalışması, halk bilimine de yansımış ve disiplinlerarası bakış açıları temel metinlerin yeniden ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu durum hem Türk halk kültürü metinlerinin analiz ve değerlendirilmesinde hem de Türk insanının davranış kalıplarının halk bilimi perspektifiyle ortaya konmasına önemli katkı sunmaktadır. Bu çerçevede makalede ele alınan gölge oyununun disiplinlerarası bir yöntem olan nöro-kültürel yaklaşım ile çözümlenmesi konunun farklı yönlerinin aydınlatılmasına da olanak sağlamıştır.

Davranışsal nöro-bilim; edebiyat, psikoloji, sosyoloji, felsefe, kültür, politika, kuantoloji çalışmalarıyla ilişkilendirilen geniş bir çalışma alanına sahiptir. Sosyal ve kültürel nörobilim; beynin nörolojik evrimi ve aklın kültürel evrimi arasında köprü kurmayı amaçlayan alışılmamış, ama yeni bir çalışma alanıdır (Tanrıdağ 2015: 9). Bu alan, insan davranışı ve beyin arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken kültür-akıl-beyin arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye de çalışır. Nöro-bilim kültürün varoluş sebebini beynin karmaşık yapısına bağlayarak tarihten ve toplumdaki gelen etkilerin belleğe aktarılmayacağından kültürün de olmayacağını savunur (Tanrıdağ 2015: 13). Bu durum nesiller arasındaki kültürel sürekliliğin ve kültürel davranışların sebebini açıklamaktadır. Sosyal ve kültürel konular, sadece sosyal bilimlerle ilgili değil, davranış bilimleri ve nöro-bilimle ilgili açıklamalar da sunar (Tanrıdağ 2015: 15). Bu nedenle davranış-kültür-beyin arasındaki ilişkinin çözümlenmesi beynin yapısal özelliklerinin bilinmesi ile mümkündür. İnsan beyni sağ ve sol olmak üzere birbirine benzer simetrik iki bölümden oluşur. Sağ ve sol beyin olarak

adlandırılan bu iki yarı küre birbirine korpus kallosum ile bağlıdır (Carter 2015: 55). Korpus kallosum beyin sağ ve sol yarı kürelerini birleştirerek ikisi arasında bilgi taşıyan kalın sinir dokusu demetidir ve 200 milyondan fazla sinir lifi için anayoldur (Carter 2015: 56, 244). Beyin, nöro-anatomik üçlü yapısı ekseninde veri alışverişi, öğrenme, öğrenilen bilgileri işleme, yeniden anlamlandırma, depolama ve davranışa dönüştürme gibi pek çok işlevi yerine getirir.

Nöro-Anatomi ve Davranış İlişkisi

İnsan davranışlarının kökenleriyle ilgili düşünceler, sorular ve sorulara cevap bulma çabaları çok eskilere; Hippocrates'e kadar gitmektedir. Hippocrates tüm davranışları, duyguları, düşünceleri, algıları, beyne bağlayarak davranışın nöro-biyolojik kökenleriyle ilgili ilk temelleri atmıştır. 19. yüzyılda davranışların kökeninin beyin olduğu görüşüne ilk odaklananlardan biri, F. J. Gall'dir. Gall, bireysel ve ruhsal nitelikte beyin içindeki özgül yapıları ilişkilendiren bir kuram geliştirmiştir (Üngüren 2015: 194). Bununla birlikte, beyin yarılarının farklı düşünce ve algı stratejileriyle ilgili olduğunu ayrı beyin araştırmalarının başladığı 1960'lı yıllardan beri bilinmektedir (Tanrıdağ 2015: 96). Bu kapsamda beyin her iki yarı küresinin farklı davranışların üretildiği merkezler olduğu keşfedilmiştir. Bu alandaki araştırmaların sonuçlarına göre sol beyin bir problemle karşılaştığında istemsiz olarak problemin çözümüne ilişkin bir gereke uydurmakta ya da belirli bir çözüme odaklanmaktadır. Çünkü "sol beyin matematiksel, analitik, mantıksal bir düşünce tarzı üretmeye yatkındır. Bu nedenle, sol beyni hasar görmüş kişilerde dil bozukluklarının olduğu gözlemlenmiştir." (Tanrıdağ 2015: 96). Sol beyin daha mantıksal olmasına karşılık, sağ beyin duygusal tepkilerin çıkış yeri olduğu anlaşılmıştır. Buna göre, "sağ beyin daha duygusal, görsel ve bütüncül bir düşünce tarzına sahiptir." (Tanrıdağ 2015: 96). Sağ beyin resmin tamamını görebilirken sol beyin resmin detaylarına odaklanmaktadır. Bununla birlikte, bilim adamlarınca epilepsi dalgalarının bir beyin yarı küresinden diğerine geçişini önleme amaçlı gerçekleştirilen "ayrık beyin" operasyonları sol ve sağ beyin farklı yeteneklerinin incelenmesi çalışmalarına öncülük etmiştir. Bu çalışmalar yarı kürelerin bilgi işleme yeteneğini ve her bir yarı kürenin bilişsel ve duygusal açıdan farklı yeteneklere sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır (Tat 2007: 17). Her iki yarı kürenin birbirini tamamlayan işlevleri vardır. Örneğin, insanların büyük bir çoğunluğunda dil, sol beyindedir (Carter 2015: 144). Fakat dilin somut; yani mantık kısmı olan ifadeler, dilin anlaşılması, kelimelerin tanınması sol beyin işleviyken soyut; yani duyu kısmı, tonlamaların tanınması, ritm, vurgu ve ses ahengi, konuşmacının tanınması, jestlerin tanınması sağ beyin işlevleri arasındadır (Carter 2015: 144). Beynin her iki lobu arasında birbirini tamamlayan davranış ve tepkilerin ortaya çıkmasını sağlayan bir birliktelik söz konusudur.

NöroBilim ve Kültür

Sağ beyin ve sol beyin teorisi, kültürel çalışmalar alanına katkı sağlayacak şekilde, Doğu ve Batı kültürleri arasındaki farklılıkları coğrafya ve iklimin insan davranışları üzerindeki etkilerinden hareketle açıklamaya ışık tutabilir. Çünkü bir topluma ait kültür, o toplumun bireylerinin toplamda coğrafi şartlara karşı edindiği ve sergilediği davranışların bütünüdür. Sağ beyin ve sol beyin teorisi hakkında çalışma yapmış Ornstein'in, "Batı'nın beyin sağ fonksiyonlarını ihmal ettiğini ve bu fonksiyonların Doğu kültür, din ve mistisizmde daha çok geliştiğini" ifade eden yaklaşımı kültür çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır (Tat 2007: 19). Ornstein'in görüşüne benzer bir görüş de sağ beyin ve sol beyin teorisinin yazılı kültürle ilişkili bir okumasını yapan Türkkan (1998)'a aittir. Türkkan, Batı toplumunun neden sol beyin aşırı mantıklı düşünüş şekline sahip olduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

Yazı, çok yoğun dikkat gerektiren sözel kültürü ve insanlarda hafıza anımsama gücünü zayıflatmıştır. Hatta Batı’da yazı soldan sağa yazıldığı için düşünüş şekli ‘düz çizgi görsel’ biçime dönüşmüş, sol beynin aşırı mantıklı düşünüşü ön plana geçip, daha özgür ve duygu-sezgi ağırlıklı fikriyat Doğu kültürüne terk edilmiştir. (Türkan, 1998, s. 50’den alıntılanan Sezik 2003: 24).

Batı ve Doğu arasındaki nöro-kültürel farklılık, yazılı kültür-sözlü kültür bağlamında açıklanabilir. Yazının geleneksel formda aynı şekilde devam ettirilmesi, beynin bir yönünün daha çok gelişmesine olanak tanımaktadır. Bunun yanında acaba sözlü kültür mensubu, yazı ile ilişkisi olmayan toplumların sağ nöro-kültürel özellikler sergilediği düşünülebilir mi? Ancak yazı sadece konunun bir boyutudur. Bunun dışında kültürel uygulamaların, masal anlatma, destan söyleme, enstrüman çalma, müzik ve geleneksel tarım uygulaması veya büyü ve ritüeller ile ilgili uygulamalarda beden hareketlerinin sağdan sola mı, soldan sağa mı aktığının tespiti nöro-kültürel benzerlikler veya farklılıklar hakkında ipuçları verebilir. Bu bağlamda, halk bilimi alanında gelenek içerisinde icra edilen meslekler, oyunlar, el sanatları gibi daha teknik ve görsel sahalarda Türk toplumlarının kültürel yaşam tarzına ve bu kültürel yaşam tarzının bir ürünü olan halk bilimsel metinlere ne gibi yansımalarının olduğu ve bunun yanında Orhun veya Göktürk alfabesinin oluşturduğu sağdan sola ve yukarıdan aşağıya doğru okunan metinler iletişimde dengeye gelmiş bir toplumun ürünü olabilir mi gibi sorular nöro-kültürel bir yöntemle incelenmeyi beklemektedir.

Toplumların coğrafi dağılımda farklı nöro-kültürel özelliklere sahip olduğu gözlemlenebilir. Söz gelimi medeniyetlerle iklim ve fiziki çevre koşulları arasında ilişki kuran İbn Haldun, hava şartlarının insanın karakteri ve devletlerin oluşumları üzerindeki etkisini araştırmıştır (Şahin ve Belge 2016: 441). Bu kapsamda Doğu ve Batı kültürleri arasındaki düşünme tarzı farklılıklarının yanında coğrafi farklılıkların da toplumların nöro-kültürel yapısını etkilediği söylenebilir. Sıcak iklimlerde ve sahil kesiminde yaşayan halk rahat ve neşeliyken soğuk ve yüksek bölgelerde yaşayan toplumlar temkinli ve düşünceli olmaktadır (İbn Haldun2013: 267’den aktaran Şahin ve Belge 2016: 453). Örneğin sıcak iklimde yaşayan toplumların, Araplar örnek olarak verilebilir, daha çok sağ nöro-kültürel özellikleri; soğuk iklimde yaşayan toplumların, örnek olarak Kuzey Avrupa ülkeleri verilebilir, ise ağırlıklı olarak sol nöro-kültürel özellikleri toplumun sosyal ve kültürel yaşamına yansıttığı toplumların genel özellikleri incelendiğinde söylenebilir. Türkiye’de Anadolu coğrafyasında doğu ve batı bölgelerinin farklı iklimlere ve coğrafi özelliklere sahip olmasıyla da ilişkili olarak sofrta kültürlerinin, gelenek-göreneklerinin, kısacası kültürel yaşam stillerinin bu nedenle farklılık gösterdiği öne sürülebilir. Batı Anadolu’da sofrada yemeklerin yenilmesinde belli bir sıralama vardır (çorba, ana yemek, pilav, tatlı) ve bu özellik sol lobun mantıklı olma ve her şeyi kuralına uygun olarak belli bir sıralamaya göre yapma özelliğiyle ilişkilendirilebilir. Bu durumun tam tersi bir örneğiyle Doğu Anadolu’daki sofrta kültüründe karşılaşılacaktır. Doğu Anadolu’da sofraya bütün yiyecekler hep birlikte konulmaktadır. Sofra genelde yer sofrası (Tepsi ya da siniyi yüksek tutacak herhangi bir nesne kullanılmaz.) vardır ve bu sofrta kolektif yaşamın izlerini taşımaktadır. Bütün yemekler herhangi bir sıralama gözetilmeksizin karışık olarak yenir. Doğu Anadolu toplumunun sofrta kültüründe görülen bu özellik sağ lobun kolektif ve kural tanımaz özelliğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, kültürel ürünlerimizden gölge oyunu olan Hacivat ve Karagöz’ün nöro-kültürel tip kalıbını doküman analizi yöntemi betimsel analiz tekniğiyle belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, nöro-kültürel tip kalıbı kategorilerini oluşturmak için Hacivat ve Karagöz metinleri ve alanyazın incelenmiş (Freeman and Company, 1989’dan

alıntılanan Tat ve Bentley 1999: 2007; Yanık 2007; Carter 2015); 17 maddelik nöro-kültürel tip kalıbı belirlenmiştir. Nöro-kültürel tip davranış kalıbı ile ilgili gerek yurt dışında ve gerekse Türkiye’de yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Belirlenen nöro-kültürel tip kalıpları Hacivat ve Karagöz metinlerinden örneklerle (Sevilen 1986; Sakaoglu 2003; Kudret 2013) betimlenerek açıklanmıştır.

3. Sağ Beyin ve Sol Beyin Nöro-Kültürel Yaklaşımıyla Gölge Oyunu

Felsefe tarihinde *gerçek* kavramı zıtlık kavramı kapsamında irdelenmiş ve gerçeğin zıtlıklarla oluştuğu birçok filozof tarafından öne sürülmüştür (Aydın 1986: 3). Bu nedenle halk bilimsel metinlerin gerçeklik boyutunun irdelenmesi onun kurgusal ve fantastik boyutu hakkında da daha somut veriler ortaya koyabilir. Daha açık bir ifadeyle bir metnin gerçeklik miktarı arttıkça eğlendirme işlevi de artmaktadır. Bu durum metindeki zıtlıkların en uç noktalarda verilmesiyle sağlanmaktadır. Fıkralardaki gibi gerçek olan mesaj bu şekilde oluşturulur ve gülme eylemi tam da gerçek mesajın söylendiği anda gerçekleşir. Claude Lévi-Strauss da Yapısalcılık kuramında, insan beyninin yapısı nedeniyle ikili karşıtlıklarla düşündüğünü yaptığı çalışmalarla ortaya koymuş ve geliştirdiği yapısalcı kuramında her kültürün bu karşıt terimlerle (doğum-ölüm gibi) anlaşılabilirliğini öne sürmüştür (Levi-Strauss 1996: 58-167). Dolayısıyla insan zihninin kıyasla çalışması ve bu şekilde öğrenmelerini gerçekleştirmesi kültür çözümlerinde temel alınmaktadır. İnsan beyni de sonuç itibarıyla gerçeği kavrayacak şekilde zıtlıklarla düşünerek programlanmaktadır. Bu kapsamda gölge oyununun iki zıt tip ekseninde gerçekleşmesinden söz edilebilir. Beynin yapısından hareketle gölge oyununun yapısının (Hacivat-Karagöz ve Hayalci üçlüsü kapsamında) insan beyninin perdedeki izdüşümü olduğu düşünülebilir. Birbirine zıt fakat birbirini tamamlayan Karagöz beynin sağ lobunu; Hacivat beynin sol lobunu; ‘hayalci’ nin ise bu iki lob arasındaki bağlantıyı sağlayan Korpus Kallosum’u temsil ettiği ifade edilebilir. Dolayısıyla bu kapsamda, Hacivat ve Karagöz nöro-kültürel tipler olarak kabul edilebilir. Nörobilim ve kültürel çalışmaların bir sentezi olarak bu iki alanı birlikte ifade etmek amacıyla nöro-kültür kavramı kullanılmıştır. Çalışmada yine nöro-anatomik bir yaklaşımla ele alınmış olan Karagöz için sağ nöro-kültürel tip, Hacivat için sol nöro-kültürel tip terimlerinin kullanımı önerilmiştir. Bu nöro-kültürel tipler içinde doğduğu, dönüştüğü ve yaşadığı toplumu kültürel olarak da kodlama yetkisi ve gücüne de sahiptir. Bu nedenle konu sadece gölge tiyatrosu tipleri değil, izleyicisi kapsamında da çift yönlü bir etkileşim/iletişim olarak da okunmalıdır. Bu kapsamda, hayal perdesinin birbirine zıt nöro-kültürel tipler bağlamında izleyicisinin sağ ve sol beyin özelliklerini geliştiren bir işleve sahip olduğu iddia edilebilir. Çünkü hayatta başarı, her iki yarı kürenin birlikte ve dengede kullanılmasıyla gerçekleşebilmektedir. Örneğin sol yarı küresi etkili işlev gören bir bireyin öğrendiği formülleri yaşama geçirebilmesi ve yeni şeyler üretebilmesi için formülleri zihninde canlandıran sağ yarı küreyi de kullanması gerekmektedir (Tat 2007: 20). Dolayısıyla zekânın gelişimsel bir yöntemle çalıştığı anlaşılmaktadır. Çünkü zekâ, zihnin değişme ve kendini yenileme gücü olarak algıladığı bilgileri, bilişsel fonksiyonları geliştirerek bireylerin yeni durumlarda eski deneyimlerinden yararlanarak daha etkili kararlar verebileceği şekilde işler (Tat 2007: 21). Başka bir ifadeyle zekâ, deneyimlerle ölçülen düşünme miktarıdır. Bu nedenle dengeye gelmiş toplumlarda veya bireylerde her iki nöro-kültürel özelliğin geliştirildiği gözlemlenebilir. Sol nöro-kültürel bir özellik olan analiz etme ile sağ nöro-kültürel özellik olan problem çözüme, sonuca odaklanma bir araya geldiğinde ortaya yeni bir ürün çıkabilmektedir.

4. Nöro-Kültürel Tip Davranış Kalıbı

Bu alt başlıkta, ilgili alanyazın taranarak sağ beyin ve sol beyin teorisinden hareketle insanların gösterdikleri davranış kalıpları 17 maddeden oluşan bir tablo ile somutlaştırılmıştır. Aşağıdaki tablo sağ beyin ve sol beyin alanında yapılmış çalışmalardan yararlanılarak tasarlanmıştır. Tabloda yer alan nöro-kültürel davranış kalıplarının her ikisi bireylerde mevcuttur. Fakat sağ ya da sol nöro-kültürel davranış kalıplarından sadece bir tanesi baskın olabilir. Baskın olan yarı küre bir olaya ya da duruma verilen tepkide açığa çıkar. Yani kişinin bir baskıyla karşılaştığında verdiği tepki ve verdiği karardan anlaşılır. Karagöz'ün ve Hacivat'ın olaylara verdiği tepkiler onların hangi nöro-kültürel davranış ve düşünce kalıbına sahip olduğunu açığa çıkartır. İnsan doğası gereği hayata tepkilerini bu iki alandan birine göre verir. Bu çalışmanın yazarı tarafından nöro-kültürel tip kalıbı özellikleri, Hacivat ve Karagöz metinleri ve alanyazın (Springer ve Deutsch 1989; Freeman ve Company 1989'dan alıntılan Tat ve Bentley 1999; 2007; Yanık 2007; Carter 2015) incelenerek aşağıdaki maddeler oluşturulmuştur. Bununla birlikte hayatın doğal akışı içerisinde bireylerin ve halk anlatısı türlerindeki tiplerin davranışlarının gözlem yöntemiyle irdelenmesi sonucunda tespit edilen davranış kalıpları da tablonun oluşturulmasına kaynaklık etmiştir.

Tablo 1. Nöro-Kültürel Tip Davranış Kalıpları.

Sol Lob	Sağ Lob
1 Gerçekçi	Hayalci
2 Acı odaklı	Haz odaklı
3 Farklılık odaklı	Benzerlik odaklı
4 Savunan	Atak
5 İç referanslı	Dış referanslı
6 Güçlü hafızalı	Zayıf hafızalı
7 Geç algılama	Erken algılama
8 Bireysel	Kolektif
9 Yöneten	Yönetilen
10 Kibirli	Gururlu
11 Kendini kolay ifade etme	Kendini zor ifade etme
12 Kuralcı	Kural tanımaz
13 Görseli işitsel dönüşürme	İşitseli görselle dönüşürme
14 Kuşkucu	Açık
15 Olayların dışında	Olayların içinde
16 Saygı	Sevgi
17 Tutumlu (+), Cimri (-)	Cömert (+), Müsrif (-)

* Tablonun son satırındaki (-) ile gösterilen olumsuz, (+) ile gösterilen olumlu özelliklerdir.

Tablo 1 incelendiğinde, her bir özelliğin birbiriyle yatay ve dikey olarak ilişkili olduğu görülmektedir. Çünkü gerçek bilgi zıtlıklar arasında ilişki kurdurtmasının yanında, diğer tüm gerçek bilgilerle ilişkilendirilebilme ve kendisinden yeni bilgiler geliştirilebilme özelliğine sahiptir. Buna mantıksal olarak test edilebilme özelliği de denilebilir. Bu kapsamda sağ ve sol nöro-kültürel davranış kalıbı analizi, gerçek bilginin mantıksal olarak test edilebilme özelliğine uygun biçimde hazırlanmıştır. Gerçek bilginin test edilebilme kriterleri: anlaşılır, tutarlı, faydalı ve uygulanabilir olma şeklinde ifade edilebilir. Tablo 1’deki maddelerin Hacivat ve Karagöz metinlerine yansımaları ise şöyledir:

4.1. Gerçekçi - Hayalci

Sağ nöro-kültürel tipler doğuştan gelen bir hayal kurma yeteneğine sahiptirler. Bu nedenle hayatta karşılaştıkları sorulara verdikleri cevaplar ve sorunlara buldukları çözümler farklılık göstermektedir. Bu yönüyle kâşif ya da mucittirler. Çünkü “bir yanıt ne kadar farklı bilgi ve deneyim unsurlarını barındırıyorsa o kadar özgündür” (Louis- Rouquette 2007: 18). Ancak sözsel boyutta çağrışım, hayalci düşünme biçimini tanımlamada belirleyici bir yöntemdir. Hayalci düşünme biçimini günümüzde en eksiksiz açıklama biçimi olarak kabul eden çağrışımçı yaklaşıma göre, düşünme süreci her zaman kesintili ve ayrık unsurları işleyerek sözsel etiketleriyle belirlenen çağrışımın temellerini oluşturmaktadır (Louis- Rouquette 2007: 21). Halk anlatılarında çağrışım yoluyla gerçekleşen yaratıcı düşünme biçimi en çok tekerleme, bilmece ve geleneksel halk tiyatrosunun karşılıklı konuşmalarında görülmektedir. Karagöz gölge oyununda, Karagöz’le Hacivat’ın karşılıklı atışmalarında çağrışım yoluyla oluşturulmuş sayısız örnek bulunmaktadır. Bu diyaloglarda, sağ nöro-kültürel bir tip olan Karagöz, çağrışım yöntemine başvurarak yanlış anlama gibi görünen dil sürçmeleriyle sözsel alanda yenilikçi ve hayalci düşünme işlevini üstlenmektedir. Oyunların söyleşme/muhavere bölümlerinde âdetâ Karagöz ve Hacivat karşılıklı söyleşmeleriyle izleyicilerine sağ ve sol nöro-kültürel düşünme biçimi deneyimi yaşatır. Hacivat’ın sorduğu sorulara Karagöz’ün saçma gibi görünen cevapları her iki tipin iç dinamiklerinin farklılığı hakkında izleyicide farkındalık oluşturma eğilimindedir. Özellikle lafı gediğine koyan Karagöz’ün bu bölümün başrolünü üstlendiği gözlenmektedir. Böylece, bu bölümün ve diyalogların baş aktörü Karagöz izleyicisinin sağ lob özelliklerinden olan ve birbirinden ayrılmayan yenilikçilik ile hayal gücünü geliştirici bir işleve sahiptir. Bu kapsamda Karagöz, Maslow’un kendiliğinden fişkırın, oyun ve eğlence özellikleri taşıyan birincil yaratıcılık yaklaşımıyla örtüşen bir gösteri sergilemektedir (Louis- Rouquette 2007: 10). Bu kendiliğinden fişkırın, oyun ve eğlence özelliği taşıyan düşünme biçimi, çağrışım yoluyla sağ nöro-kültürel tipin sol nöro-kültürel tipin sorularına verdiği cevaplarla kendini göstermektedir. “Karagöz’ün Aşçılığı” adlı oyunun muhavere bölümünde Hacivat’ın sorduğu gerçekçi sorulara Karagöz’ün verdiği cevaplar sağ nöro-kültürel tipin hayal kurma ve yenilikçi düşünme özelliğine örnektir. Hacivat’ın sorduğu sorular ise sol nöro-kültürel kalıba örnektir. Aşağıdaki Hacivat ve Karagöz diyalogu gerçekçi-hayalci sağ ve sol nöro-kültürel tip kalıbına örnektir:

Hacivat: Akıl elbette baştadır. Senin aklın nerede durur?

Karagöz: Benim aklım tütün tabakasının içinde durur.” (Sakaoğlu 2003: 225).

Hacivat: Bir insanı elbette bir ana doğurur. Seni anan doğurmadı mı?

Karagöz: Ne yalan söyleyeyim beni komşunun kedisi doğurdu.

Hacivat: Hadi oradan terbiyesiz! Hiç kedi insan doğurur mu?

Karagöz: Darılma. Doğrusunu istersen ben kendi kendimi doğurdum.

Hacivat: Amma münasebetsiz söz! Nasıl olur?

Karagöz: Nasıl olacak! Babamın ebeye verecek parası yokmuş. Cam feneri yaktım, kendi kendime çıkıverdim.” (Sakaoğlu 2003: 226).

Hacivat: Senin asıl ismin nedir bakalım? Onu söyle.

Karagöz: Benim ne ispirim var, ne de ahır uşağı.

Hacivat: A menhus! “İspir, seyis” değil. Adın yok mu adın?

Karagöz: Ne atım var, ne katırım. Sade bir topal eşek var.

Hacivat: Şimdi çatlayacağım! Seni ne diye çağırırlar?

Karagöz: Çapkın! Çapkın!

Karagöz: Senin anlayacağın, ben çok koşarım da, babamın hoşuna gitmiş, adımları ‘Çapkın’ komuş.

Hacivat: Hiç böyle isim olur mu? Münasebeti?

Hacivat: Sen artık halt ediyorsun! Doğru söyle, asıl adın nedir?

Karagöz: Doğrusunu istersen, benim adım ‘Pırasa’... ” (Sakaoğlu 2003: 227).

Yukarıdaki diyalogda iki zıt nöro-anatomik özellik belirgin bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır. Karagöz’ün cevabı “Benim aklım tütün tabakasının içinde durur.” ile Hacivat’ın gerçekçi /mantıkçı “Akıl elbette baştadır.” söylemi sağ ve sol nöro-kültürel tiplerin olaylara ve durumlara verdiği farklı tepkilerin farklılığından kaynaklanmaktadır.

4.2. Acı Odaklı - Haz Odaklı

Acı odaklı olma sol nöro-kültürel tipin, haz odaklı olma sağ nöro-kültürel tipin özelliklerindedir. Aşağıdaki Hacivat ve Karagöz diyalogu acı odaklı sol, haz odaklı sağ nöro-kültürel tip kalıbına örnektir:

Hacivat: Eyvahlar olsun sevdiğim aldı elimden ol rakiiiiib!

Karagöz: İki katlı ekmek kadayıfı olsun bana nasiiiiib! (Sakaoğlu, 2003: 243).

Gölge oyunlarında Karagöz sağ nöro-kültürel tip olarak haz, Hacivat sol nöro-kültürel tip olarak acı odaklıdır. Her iki tipin bu özelliklerinin tipler arasında yaşanan çatışmanın merkezinde yer aldığı gözlemlenebilir. Yukarıdaki diyalogda Hacivat, sevdiğinin elinden alınmasından dolayı acı çekerken Karagöz iki katlı ekmek kadayıfına duyduğu hazzı dile getirmektedir. Gölge oyununun genelinde Hacivat’ın acı odaklı olmasından dolayı olayların olumsuz yönüne odaklandığı da görülmektedir.

4.3. Farklılık Odaklı - Benzerlik Odaklı

Farklılık odaklı olma sol nöro-kültürel, benzerlik odaklı olma ise sağ nöro-kültürel odaklı olmayla ilgilidir. Aşağıdaki Hacivat ve Karagöz diyalogunda da Hacivat’ın farklılık odaklı, Karagöz’ün de benzerlik odaklı olduğunu göstermektedir.

Hacivat: Bakayım ne iş yapabilirsin?

Karagöz: Hırsızlık.

Hacivat: Tü! Allah müstahakkını versin. O iş mi? Düşmanım dahi o yola sülük etmesin. Hiçbir sanatın yok mu?

Karagöz: Var.

Hacivat: Nedir?

Karagöz: Âlâ ızgara maşa yaparım.

Hacivat: Demek okuman yazman yok öyle mi?

Karagöz: Kim demiş yok diye?

Hacivat: Aman Karagözüm yazı bilir misin?

Karagöz: Yazı da bilirim, ilkbaharı da, kışı da! (Kudret 2013: 265- 266).

Yukarıdaki diyalogda, Hacivat Karagöz’e bir sanatının olup olmadığını sorarken Karagöz’ün farklı bir özelliğini öğrenmek istemektedir. “Yazı bilir misin?” sorusu karşısında Karagöz benzerliklere odaklanarak yazı ile yaz mevsimi arasında benzerlik ilişkisi kurmaktadır.

4.4. Savunan - Atak

Savunmak sol, atak ise sağ nöro-kültürel tip özelliklerindedir. Aşağıdaki diyalogda, sol nöro-kültürel tip özelliği olan savunma Hacivat’ın, sağ nöro-kültürel tip özelliği olan atak olma ise Karagöz’ün konuşmalarında görülmektedir:

Hacivat: Aman Karagöz'üm bu ne hâl?

Karagöz: Kafanı patlatsın bakkal Mihal. (Vurur)

Hacivat: Vurma elin kırılınsın!

Karagöz: Ekler, kenetler, yine vururum. (Sakaoğlu 2003: 154).

Hacivat Karagöz oyunlarının genelinde Karagöz atak, Hacivat ise savunma durumundadır. Karagöz ve Hacivat'ın atak ve savunma davranışları sadece birbirlerine vurmaları ile ilişkili değildir. Karagöz işlere atılmada, insanlarla etkileşimde bulunmada daha etkin bir rol oynar. Bazı durumlarda Hacivat'ın da Karagöz'e vurduğu görülür, ama Hacivat bunu genellikle kendini savunmak için yapar.

4.5. İç Referans - Dış Referans

İnsan düşüncesi, referansını ya kendinden alır ya da başkasından. Dış referanslılar her konuda araştırmayı ve danışmayı tercih ederler. Karar verirken başkalarının fikirlerine önem verirler. İç referanslılar ise kendi deneyimlerine ve başkalarının tecrübelerine bakarak karar verirler. Karar verirken kendi fikirlerine önem verirler. İç referanslı insanlar başkasının ne dediğini pek önemsemez. Ama dış referanslı olan insanlar, başkasının ne dediğini ve ne düşündüğünü çok önemser. Aşağıdaki diyalogda da iç referanslı Hacivat ile dış referanslı Karagöz'ün konuşmalarına yer verilmiştir.

Hacivat: Havaya attım fişeği

Döndü dolaştı köşeyi

Arkadaşımı sorarsanız

Paçacının kör eşeği

Karagöz: Buna halt ettin tokmak gelecek kafana haa!

Hacivat: Aman, Karagöz, çal! Bak, hanımlar gülüyorlar.

Karagöz: Ben eşek olduktan sonra herkes güler.

Hacivat: Canım sen aldırma, çalmana bak!

Karagöz: Bir daha böyle bir halt karıştırma, tepelerim haa!

Güm-bede gümgüm! Bede gümgüm bede! (Sakaoğlu 2003: 138).

Yukarıdaki diyalog incelendiğinde, Hacivat'ın iç referanslı, Karagöz'ün ise dış referanslı olduğu görülmektedir. Karagöz hanımların karşısında rezil olduğunu düşünür. Hacivat ise bu durumu pek de önemsemez. Karagöz'e "çalmana bak" diyerek iç referanslı olduğunu ortaya koyar. Hanımların gülmesinden etkilenmez yani onların ne düşündüğü ile ilgilenmez.

4.6. Hafızası Zayıf - Hafızası Güçlü

Hafızanın güçlü olması sol nöro-kültürel, hafızanın zayıf olması ise sağ nöro-kültürel tipin bir özelliğidir. Aşağıdaki Mandıra Sefası oyunundan alınan diyalogda da Hacivat'ın güçlü hafızalı, Karagöz'ün ise zayıf hafızalı olduğu görülmektedir:

Hacivat: Vay, Karagöz'üm gitmiş ha! Giderken de para kesesini düşürmüş...

Karagöz: Galiba ben para kesemi düşürmüşüm. Ya Hacivat seninle boğuşurken para kesemi düşürmüşüm, sen de çocuklardan aldın. Ben evden işittim ver kesemi.

Hacivat: Aman Karagöz'üm dur bakalım o kese senin mi?

Karagöz: Elbette benim.

Hacivat: Diyelim ki senin, belki de başkasının olabilir. İsbât etmen lazım.

Karagöz: İşte basbayağı benim.

Hacivat: Peki diyelim ki senin. Keseniz neden mamul idi? Atlastan mı? Patiskadan mı? Boncuktan mı?

Karagöz: (Düşünerek, acaba nedendi?) Şey atlastandı.

Hacivat: Değil Karagöz'üm. (Sevilen 1986: 207-208).

Yukarıdaki diyalogda, Karagöz para kesesinin kaybeder. Hacivat keseyi Karagöz'ün düşürdüğünü hemen hatırlar. Buna rağmen Hacivat, Karagöz'e kaybettiği kesenin özelliklerine ilişkin sorular sorar. Karagöz ise hafızası zayıf olduğu için keseyi hatırlamada zorlanır.

4.7. Geç Algılama - Erken Algılama

Olayları ya da durumları geç algılama sol nöro-kültürel, erken algılama ise sağ nöro-kültürel tip kalıbının özelliklerindedir. Aşağıdaki diyalogda da Hacivat'ın geç algılama özelliğiyle sol, Karagöz'ün ise erken algılama özelliğinden dolayı sağ nöro-kültürel tip özelliklerini taşıdığı görülmektedir:

Hacivat: Hayrola!. Hastan mı var? Biriyle niza'mı ettin?

Karagöz: (Ağlar gibi) Önümüz kış. Kömür almak için Fatih'e gittim. Bir de baktım, sırayla develer. En önde haşa huzurdan bir eşek, eşeğin üstünde koca fesli bir çocuk. Neyse yukarıdan aşağıya bir çaylak geldi. Çocuğu fesinden yakalayıp havaya kaldırdı.

Hacivat: Allah Allah sonra?

Karagöz: Çocuğun başındaki kırmızı fesi ciğer sanmış olacak ki çaylak kaptı derken altındaki eşek de havaya, ben de bir devenin kuyruğundan yakaladım. Haydi ben de havaya.

Hacivat: Aman merak ettim sonra?

Karagöz: Çocuğa bağırdım. Aman oğlum fese yapış, sıkı tut. Derken Hacivat, çocuk fesi bırakınca haydi bütün katar paldır kültür aşağıya. En altta ben, develer üstüme yığıldı. Amanın cankurtaran yok mu diye bastım feryadı. Bir de uyandım ki ne deve var ne de eşek. Ben korkuyla küçük büyük ne varsa koyuvermişim. Ne dersin bu rüyaya?

Hacivat: Vay!... Deminden beri söylediğin rüya mıydı? Ben de sahi diye dinliyorum. (Sevilen 1986: 257-258).

Yukarıdaki diyalogda Karagöz, bir konuyla ilgili parçaları birleştirip bütün resmi görebilmiştir. Detaylara takılmaz. Bu nedenle Karagöz söylenenleri hemen algılar ve tepki verir. Bu durum Karagöz'ün lafı gediğine koyma ve hazır cevap olmasının nedenini de açıklar. Hacivat ise detaycıdır. Bir konu hakkında çok bilgiye sahip olabilir. Fakat parçaları birleştirip bütün resmi görmeye zorlanır. Bu nedenle söylenenleri geç algılar ve bütünü görüp parçaları yerine oturtmakta zorlanır. Karagöz ile konuşmaları esnasında onun anlattığı şeyin bütününe görmekte zorlanır.

4.8. Bireysel - Kolektif

Bireysel olma ya da davranma sol, kolektif olma ya da davranma sağ nöro-kültürel tip özellikleri olarak görülmektedir. Hacivat ve Karagöz'ün baskın özellikleri oyunun bölümleri temelli incelendiğinde; Hacivat'ın sol, Karagöz'ün sağ nöro-kültürel tip kalıbında olduğu görülmektedir. Çünkü Karagöz, ilişkilerinde kolektif hareket etmeyi tercih ederken Hacivat daha bireyseldir. Gölge oyununda Hacivat daha çok Karagöz ile görülürken Karagöz; oyunda yer alan diğer tiplerle bir arada görülür. Bu nedenle kolektif hareket eden bir tiptir.

Tablo 2. Hacivat ve Karagöz Oyunu'nda Bireysel / Kolektif Olmanın Nöro-kültürel Tip Durumuna Yansıması.

Sol Nöro-Kültürel Tip/ Bireysel		Sağ Nöro-Kültürel Tip/Kolektif	
Bölüm	Baskın Nöro-Kültürel Tip	Bölüm	Baskın Nöro-Kültürel Tip
Muhavere bölümü	Hacivat	Fasıl bölümü	Karagöz
Bitiş bölümü	Hacivat		

Tablo 2 incelendiğinde, muhavere ve bitiş bölümlerinde Hacivat'ın baskın olarak bireysel özellikler gösterdiği Karagöz'ün ise kolektif özellikler gösterdiği görülmektedir.

Oyunun giriş, muhavere ve bitiş bölümlerinde Karagöz ve Hacivat karşılıklı atıştır. Oyunun fasıl bölümünde ise Karagöz oyunun diğer bütün tipleriyle bir araya gelir. Fasıl bölümünün başrolü Karagöz'dür. Hayal perdesinin diğer tipleriyle birinci dereceden ilişkileri Karagöz kurar. Hacivat ise daha çok işlerini Karagöz üzerinden yapar. Bireysel hareket eder ve hep kendi çıkarlarını düşünür.

4.9. Yöneten - Yönetilen

Sol nöro-kültürel tip yöneten pozisyonundadır Bu nedenle karşısındaki insana bir iş yaptırabilir. Sağ nöro-kültürel tip ise yönetilmeye elverişlidir. Kolektif yaşama yatkınlığı ve benzerliklere odaklanması özellikleri onun kolay yönetilebilir bir mizaca sahip olmasını da kolaylaştırmaktadır. Aşağıdaki Hacivat Karagöz diyaloglarında Hacivat'ın yöneten, Karagöz'ün ise yönetilen olduğu görülmektedir.

Hacivat: Ben bu akşam seni adam edeceğim. Gel, elimi öp!

Karagöz: Senin elin öpülür mü, kirlidir.

Hacivat: Gel, öp elimi!

Karagöz: Öpeyim. (Öper.)” (Sakaoğlu 2003: 245).

“Hacivat: Davulun var mı? Gel.

Karagöz: Var ya!

Hacivat: Haydi, al da gel.

Karagöz: Ne olacak?

Hacivat: Mahalle, mahalle dolaşınız, sen davul çalarsın, ben de maniler söylerim, beş on kuruş para kazanırız. Haydi git, davulunu al da gel.

Karagöz: Olur. (Sakaoğlu 2003: 137).

Yukarıdaki diyalogda Hacivat'ın Karagöz'den elini öpmesini istemesi ve onu adam edeceğini söylemesiyle Hacivat'ın Karagöz'ü yönettiği anlaşılmaktadır. İkinci diyalogda yine Karagöz Hacivat'ın söylediklerini hiç itiraz etmeden yaparak yönetilir.

4.10. Kibirli - Gururlu

Gurur, kendisini başkasından büyük görmedir. Kibir ise başkasını kendisinden küçük görmedir. Gururda “Bu işi herkes yapar, ama ben daha iyisini yaparım.” düşüncesi vardır. Kibirde ise “Bu işi benden başka kimse yapamaz.” bakış açısı hâkimdir. Aşağıdaki Hacivat ve Karagöz diyaloglarında, Hacivat'ın sol nöro-kültürel tip kalıbı özelliklerinden kibirli olmayı, Karagöz'ün ise sağ nöro-kültürel tip kalıbı özelliklerinden gururlu olmayı yansıttığı görülmektedir.

Hacivat: Geçen gün benim Nazlımla Nazeninim hamama gitmek üzere hazırlanırken kapı çalınır. Nazlım kapıyı açar bir de bakar ki, o senin şıllık şıfıntı, mendebur bi-mürüvvet bi-haya pis murdar karın değil mi? Nazlım, terbiye ve nezaketi itibarıyla buyurun, der.

Karagöz: Hacivad, o Nazlı olacak kim oluyor?

Hacivat: Benim haremim.

Karagöz: Senin harâmının o kadar güzel adı var da benim helâlimin neden o kadar berbat adı oluyor?

Hacivat: O senin şıllık şıfıntı mendebur pis murdar bi-edeb karın içeri girer, pis ayaklarıyla, o pis yırtık feracesiyle paldur küldür yukarı çıkar. Odadan içeri girer, sakızlar gibi tertemiz yeni yayılmış minderin üstüne çıkar kururur.

Karagöz: Aferim benim karıya.

Hacivat: Böyle hazırlanmışsınız nereye gidiyorsunuz? der. Nazlımla Nazeninim hamama gidecektik, derler. O senin şıllık şıfıntı pis murdar karın ben de gelirim diyerek hemen kalkar gider, evden yırtık pırtık parça parça pis bir iki silecek peştamalı bohçalayıp Nazlımla Nazeninimin peşine takılarak hamama girer.

Karagöz: Yaşasın benim karı!... (Sevilen 1986: 96-97).

Yukarıdaki diyalogda, Hacivat kendi karısını Karagöz'ün karısından daha üstün görür. Bu nedenle kendi karısını göklere çıkarırken Karagöz'ün karısını küçümser. Bu nedenle Hacivat kibirlidir. Karagöz ise kendi karısını Hacivat'ın aşağılaması karşısında karısının davranışlarını takdir eder. Bu nedenle Karagöz gururludur.

4.11. Kendini Kelimelerle Kolay İfade Etme - Kendini Kelimelerle Zor İfade Etme

Kendini doğru, güzel, etkili ve kolayca ifade edebilme sol; kendi duygu ve düşüncelerini özellikle de kelimeleri yanlış kullanma ya da bilmeme ise sağ nöro-kültürel tipin özelliklerindedir. Hacivat ise kelimeleri tane tane ve dosdoğru söyler. Hacivat ve Karagöz'ün aşağıdaki diyalogları da Hacivat'ın kendini kelimelerle kolay ifade edebildiğini, Karagöz'ün ise kendini kelimelerle zor ifade ettiğini göstermektedir.

Hacivat: Dün gece sofrada yedim iki lüfer bir istakoz.

Karagöz: Kos kos neydi bu herifin dediği? (Sevilen 1986: 311).

Yukarıdaki diyalog incelendiğinde, Karagöz'ün kelimeleri yanlış çıkarttığı, bazı göstergelerin anlamlarını bildiği fakat sık sık doğru kelimeleri bulmakta zorlandığı görülmektedir. Karagöz'ün sık sık doğru kelimeleri çıkaramamasında "insanların en çok güldüğü mizah unsuru olan dil sürçmelerinden" (Usta, 2005: 88) yararlanmıştı. Bu durum aslında sağ lobun bir davranış kalıbıdır. Sol nöro-kültürel tip ise ciddi yapılan şakayı geç algılayan ya da gerçek sanan ve algıladıktan sonra az tepki veren bir özelliğe sahiptir.

4.12. Kuralcı - Kural Tanımaz

Kuralcı olma, sol; kural tanımaz olma ise sağ nöro-kültürel tip özelliklerindedir. Gölge oyununda Hacivat, kuralcıdır ve Karagöz'ü hep cahillikle suçlar. Karagöz'ü cahillikle suçlaması sadece yazılı kültüre mensup bir tiplene olmasından dolayı değildir. Toplumun kurallarına, insan ilişkilerinde dikkat edilmesi gereken nezaket kurallarına uymama durumu da Karagöz'ün Hacivat tarafından cahil olarak nitelendirilmesine neden olan davranış kalıplarındandır. Hacivat ve Karagöz'ün aşağıdaki diyalogları da Hacivat'ın kuralcı, Karagöz'ün ise kural tanımaz olduğunu göstermektedir.

Hacivat: Vay Maşallah!

Karagöz: Ağaca çık da kuş avla!

Hacivat: Akşam-ı şerifler hayırlı olsun!

Karagöz: Isıtmaya uğra da betin benzin solsun!

Hacivat: Canım bendeniz hasb-el-hukuk aşinalık (tanışıklığı gösterir davranış) ediyorum.

Karagöz: Haseki'ye çıkıp sarmaşığa mı gediyorsun?

Hacivat: Efendim hukuka riayet yok mu?

Karagöz: Hayır yok. (Kudret 2013: 355-356).

Yukarıdaki diyaloglarda, Karagöz Hacivat'ın ahbaplık kurallarına uygun şekilde kendisine karşılık vermemesinden dertlenir. Karagöz ise Hacivat'ın uyduğu ahbaplık kurma kurallarına uymamakta direnir.

4.13. İşıtseli Görsele Dönüştürme - Görsele İşıtseli Dönüştürme

Görsele işıtseli dönüştürme sol, işıtseli görsele dönüştürme ise sağ nöro-kültürel tip özelliklerindedir. Hacivat ve Karagöz diyalogları incelendiğinde Hacivat'ın işıtsel bir tip olduğu görülmektedir. Bu nedenle görsele olanı da işıtseli dönüştürür ve karşısındakine de görsele işıtseli dönüştürecek sorular sorar. Onun için görüntü ve hareketten çok söz önemlidir. Karagöz'ün ise görsele özelliklerin baskın olduğu bir tip olduğu görülmektedir. Bu nedenle gölge oyununun en hareketli tipidir. Bununla birlikte, Karagöz işıtseli görsele dönüştürme ihtiyacı da duyar. Hacivat'ın sorduğu işıtsel sorulara görsele cevaplar verir.

Hacivat ve Karagöz'ün aşağıdaki diyalogları, Hacivat'ın görseli işitsel dönüşürdüğünü; Karagöz'ün ise işitsel görsel dönüşürdüğünü göstermektedir:

Hacivat: Niçin seni dövüyorlar Karagöz?

Karagöz: Ben de farkında değilim. Benim de niyetimden geçiyor. "Bir tokat vura-yım!" demeye kalmadı ortalık bir aydınlık oldu. O zaman farkına vardım ki, ben yangın yerine doğru koşarken ahalinin üzerine yıkılmışım. Yumruk, tokat derken bizi adamakıllı aşağıya kadar uçurmuşlar. Ben hâlâ dayak yiyorum, o patırtıda gö-züme yangın olan taraf ilişti. Bir de ne görsem beğenirsin?

Hacivat: Ne gördün Karagöz?

Karagöz: Bembeyaz bir perde.

Hacivat: Yangın basılmış mı?

Karagöz: Ben de farkında değilim yangın basılmış mı basılmamış mı?

Hacivat: Tahminen yangın ne taraftaydı?

Karagöz: Marmara açıklarında.

Hacivat: Deli mi oldun Karagöz? Hiç deniz tutuşur mu?

Karagöz: Lakırdımı bitirmeden lakırdı karıştırdın. Suratına bir tokat atarsam görür-sün. (Kudret 2013: 132).

Yukarıdaki diyalog incelendiğinde, Karagöz'ün görme eylemiyle ilişkili kelimeleri sıklıkla kullanması ve anlatımlarını görsel canlandırmalardan yararlanarak gerçekleştir-mesi, işitsel görsel; Hacivat'ın ise gördüklerini söylemesi (dövdüğünü söylemesi gibi) görsel işitsel dönüşürdüğü görülmektedir.

4.14. Kuşkucu - Açık

Kuşkucu olma sol, açık olma ise sağ nöro-kültürel tip özelliklerindedir. Hacivat ve Karagöz'ün aşağıdaki diyalogları, Hacivat'ın kuşkucu, Karagöz'ün ise açık özellikler ser-gilediğini göstermektedir:

Hacivat: Aman Karagöz'üm sen kumar oynamazdın.

Karagöz: Can sıkıntısı bu, oynadık işte. Aksi şeytana bak ki dört parti yenildik. Beni kahveye getiren adam gitti, bir daha da gelmedi. Kahve paralarını vereyim de gide-yim, dedim, elimi cebime attım bir de baktım ki, para kesesi yok.

Hacivat: Sakın seni getiren adam yankesici filan olmasın?

Karagöz: Vallahi bilmem; lakin dört parti iskambil dört kuruş, bende dört para bile yok. Eyvah ben ne yapayım diye düşünmeye başladım. (Sevilen, 1986: 146).

Yukarıdaki diyalog incelendiğinde, Hacivat'ın olaylara kuşkuyla baktığı görülmek-tedir. Bu onun tedbirli olmasından kaynaklanır. Bir işin aslını araştırır ve mantık arar. Ama Karagöz, açık bir davranış ortaya koyar, herkesle her şeyi yapabilir. Bu nedenle olayları çok irdelemez ve tedbir de almaz.

4.15. Olayların Dışında - Olayların İçinde Olma

Bir olay meydana geldiğinde insanların verdiği tepkiler birbirinden farklıdır. Bazı insanlar, olay bir başkasının başına gelse de kendi başına gelmiş gibi tepki verirken bazı-ları olay kendi başına gelse de bir başkasının başına gelmiş gibi soğukkanlı davranabilir. Olayların dışında olma sol, olayların içinde olma ise sağ nöro-kültürel tip kalıbıyla ilgidir. Hacivat kişisel çıkarlarını ön planda tutar, nabza göre şerbet verir, düzeni olduğu gibi kabul eder ve eleştirmez. Mahallenin muhtarı olduğu için herkesi tanıır, arabuluculuk çöp-çatanlık yaparak kazancını sağlar (Mutlu, 2002: 16). Suya sabuna dokunmadan, olayların içine girmeden işlerini yürütür ve olayların dışında kalır. Karagöz ise bütün olayların or-tasında kendini bulur. Kabak hep onun başında patlarsa da durumu kurtarır (Mutlu, 2003: 16). Olayların hep içindedir. Gölge oyunun fasıl bölümlerinde genellikle diğer bütün tip-lerle ilişki kurar ve onların problemlerine çözüm arar ya da Hacivat'ın kendisine bulduğu işe girer. Aşağıdaki Hacivat ve Kayserili diyalogunda, dükkân kiralamada Hacivat'ın olay dışında kalmaya çalıştığı görülmektedir:

Hacivat: Evet ağam şu arkanızda gördüğünüz dükkân kiralıktır.

Kayserili: Gorebilir miyiz?

Hacivat: Hay hay ağam buyurun görünüz.

(Girerler.) İşte ağam burası.

Kayserili: Çoh gozel. Bunun yıllığı kaç?

Hacivat: Sizin için on iki lira olur.

Kayserili: Pekâlâ Haceyvad Çelebi. Alın size bir yıllık peşin.

Hacivat: Güle güle oturun. Allah kar açıklığı vermesin.

Kayserili: Haceyvad Çelebi bana bir namuslu adam lazım, bildiğin bir kişi var mı?

Hacivat: O da kolay ağam, benim bir arkadaşım var, temiz ve doğru bir adamdır.

Onu size getireyim konuşunuz. (Sevilen 1986: 282).

Aşağıdaki Karagöz Çelebi diyalogunda; Karagöz, Çelebi'nin başından geçen olayı kendi yaşıyormuş gibi içselleştirerek olayın içinde olduğunu göstermektedir.

Karagöz: Anlamadım ya... Neden böyle soyundun pehlivan mısın?

Çelebi: İki aşiftenin gazabına uğradım.

Karagöz: Aşağı mahallede kazan mı kalayladın? Kazancı mısın?

Çelebi: Hayır, baba şu karşiki evde iki kadın var, onlar beni soydular, dövdüler, bu hale koydular.

Karagöz: Vay utanmazlar. Bunların adları ne?

Çelebi: Birinin adı Kanlı Nigar.

Karagöz: Vay...! Öteki ne?

Çelebi: Salkım İnci. Aman babacığım, benim elbiselerimi al, sana çok para veririm.

Karagöz: Sen merak etme, ben şimdi gider, onların evlerini başlarına yıkarım. (Sevilen 1986: 259).

4.16. Saygı - Sevgi Görme İsteği

Beğenilme ve kabul görme isteği her insanda olan bir meyildir. Fakat bazı insanlar saygı görmeyi bazılarınıysa sevgi görmeyi daha fazla önemser. Saygı görmeyi önemseme, sol; sevilmeyi önemseme ise sağ nöro-kültürel tip özelliklerindedir. Sağ nöro-kültürel tip saygı görse dahi bu onun için pek bir anlam ifade etmez. Bunun zıddında sol nöro-kültürel tip sevilmesine rağmen saygı görmediğinde rahatsız olur. Gölge oyununda sol nöro-kültürel tip olan Hacivat saygı görmek ister. İlişkilerinde hep bunu ön planda tutar. Perdede yer alan kişilere hitabından bu durum anlaşılır. Kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa o şekilde muamele eder. Aşağıdaki Hacivat Karagöz diyalogunda Hacivat'ın saygı görmeyi önemseyişi anlaşılmaktadır:

Hacivat: Aman Karagözüm ben senin gibi değilim. Ben her nereye gitsem bana saygı gösterirler, ayağa kalkarlar.

Karagöz: Ayağa mı kalkarlar?

Hacivat: Zahir.

Karagöz: Peki sana kaç kişi ayağa kalkar?

Hacivat: Benim terbiyeme ilmi irfanıma her gittiğimde beş on kişi ayağa kalkar.

Karagöz: En çok kaç kişi ayağa kalkar?

Hacivat: Birader bin kişi kalkmaz ya on beş yirmi kişi kalkar.

Karagöz: Şu halde ben senden çok saygılıyım, Hacivad.

Hacivat: Ne gibi?

Karagöz: Ben evde bizim karıyla kavga ettim mi bütün mahalle ayağa kalkar.

Hacivat: Bu saygı mı, bu adeta rezalet. (Sevilen 1986: 236).

Hacivat için saygı görmek önemliyken sağ nöro-kültürel tip olan Karagöz için sevgi önemlidir. Aşağıdaki Hacivat Karagöz diyalogunda da Karagöz için insanların kendisini sevmesinin ön plana çıktığı görülmektedir:

“Hacivat: Dayak mayak da yedin mi?

Karagöz: Şükür kapıdan dışarı fırladım... Kahve geldi. Sigara içer misin dediler.

Olursa içerim dedim. İhtiyar işi bir kalın sigara yaptılar.

Hacivat: Delikanlılar seni seviyorlarmış.

Karagöz: Eksik olmasınlar...” (Sevilen 1986: 237-238).

4.17. Tutumlu (+), Cimri (-) / Cömert (+), Müsrif (-)

Mizaç/huy veya fitrat insanın doğuştan getirdiği özelliklerdir. Sol lobu baskın olarak doğan birisi tutumlu, sağ lobu baskın olarak doğan ise cömert olur. Bunlar bireylerin sahip olduğu olumlu özelliklerdir. Fakat sol lobu baskın olan kişi bu özelliğini aşırılaştırdığında cimri, sağ lobu baskın olan ise müsrif olur. Cimri olma sol, müsrif olma ise sağ nöro-kültürel tip kalıbı özelliklerindedir. Hacivat ve Karagöz’ün aşağıdaki diyalogları, Hacivat’ın cimri, Karagöz’ün ise müsrif özellikler sergilediğini göstermektedir:

Hacivat: Karagöz, ben sana öyle desise ile para vermem veremem, hem de bahçeye koymam koymam! (Kudret 2013: 141).

Karagöz: Seni gidi beni bilmez, hiç kimseden utanmaz, asla borcunu para vermez.

Dolandırıcı herif seni! (Kudret 2013: 48).

Hacivat Karagöz metinleri incelendiğinde, Karagöz’ün elinde hiçbir zaman para tutmadığı görülmektedir. Karagöz’ün parasını Hacivat’a vermesine karşılık Hacivat ona hiçbir zaman parasını ona geri vermez. Karagöz ondan para istese de alamaz. Yukarıdaki diyalogda da bu durum görülmektedir.

5. Sonuç

Hacivat ile Karagöz’le ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bunların başında gölge oyununun yapısına ve tiplerinin davranış kalıplarına dikkati çeken Başgöz (2006)’ün çalışmaları gelmektedir. Levi Straus’un gizli yapı deyiminden hareketle Hacivat’ın uyarlı davranış ve Karagöz’ün karşı koyma davranış kalıbını sergilediğini tespit etmiştir. Karagöz’ün çabuk kızan, hareketli, sabırsız, duyguları aktif, kural tanımaz, müstehcen bir tip olduğunu belirtir. Hacivat’ın ise perdede karşısına çıkan her tiplerle anlaşılabilir uyumlu, kurallara uyan yerleşmiş değerlerin ve prensiplerin adamı olarak oyunda sunulduğundan bahseder (Başgöz 2006: 26-30). Ancak Hacivat, Karagöz ile karşılaştığında çatışma yaşar. Bu çatışma nörolojik olarak izleyicisini hazırlayan bir ısınma egzersizi gibidir. Ama bu egzersiz aynı zamanda Karagöz ve Hacivat’ın perdeye sırayla gidip gelmesinden dolayı beynin sağ ve sol loblarını çalıştıran bir işlevedir de sahiptir. Beynimizle ilgili olarak yapılan araştırmalar, beynimizin sağ yarısının vücudumuzun sol tarafını, sol yarısının vücudumuzun sağ tarafını kontrol ettiğini göstermiştir (Sezik 2003: 20). Bu bilgiden hareketle göz perdede ya sağa ya da sola odaklanır ve oyunun seyircisini oyuna bu yöntemle hazırladığı ifade edilebilir. Böylece beynin her iki yarı küresini de eğittiği söylenebilir.

Gölge oyununun iki kültürel tipi Hacivat ve Karagöz, yeni bir kuramsal yaklaşım denemesi olan nöro-kültürel tip davranış kalıbına göre okunmuştur. Hacivat’ın sol nöro-kültürel tip özelliklerinden gerçekçi, acı odaklı, farklılık odaklı, savunan, iç referanslı, güçlü hafızalı, geç algılama, bireyselliğe önem verme, yöneten, kibirli, kendini kolay ifade etme, kuralcı, görseli işitsele dönüştürme, kuşkucu, olayların dışında, saygı duyulmaya önem verme, tutumlu (+), Cimri (-) olma özelliklerini yansıttığı görülmektedir. Karagöz ise hayalci, haz odaklı, benzerlik odaklı, atak, dış referanslı, zayıf hafızalı, erken algılama, kolektif davranma, yönetilen, gururlu, kendini zor ifade etme, kural tanımaz, işitseli görsele dönüştürme, açık, olayların içinde, sevmeye önem verme, cömert (+), müsrif (-) özellikleriyle sağ nöro-kültürel tip özelliklerini yansıttığı tespit edilmiştir. Yapılan bu içerik çözümlemelerinden elde edilen verilerden hareketle, Karagöz ve Hacivat’ın birbirine zıt olan sağ ve sol nöro-kültürel tip kalıbını yansıttığı görülmüştür.

Nöro- kültürel tip kalıbı, Türk halk bilimi alanında ihtiyaç duyulan yöntem çalışmaları bakımından halk anlatılarının zıt tiplerinin analizinde disiplinler arası bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Bununla birlikte nöro-kültürel tiplerin ve nöro-kültürel farklılıkların

coğrafya ile ilişkisi de çalışılmayı bekleyen konular arasındadır. Bu kapsamda, yeni çalışma konuları olarak Türk toplumlarının gittiği coğrafyalara iklimsel farklılıklar ve coğrafi farklılıklara bir ekotip gibi uyum sağlaması nöro-kültürel açıdan irdelenebilir ve kültürel farklılıkların bir yönüyle neden ve nasıl gerçekleştiği çözümlenebilir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, Mehmet S. “Süreç (Proses) Felsefesi Işığında Tanrı Alem İlişkisi”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 27, 1986: 31-87.
- Başgöz, İlhan. “Karagöz ve Hacivat Tipinin Evrensel Boyutları ve Karagöz Oyunun Yapısı”. Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Karagöz Uluslararası Sempozyum Bildirileri, (yayına haz. M. Öcal Oğuz, Yeliz Özay). Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yay., 2006: 25-38.
- Bentley, Trevor. *Takımınızın Yeteneklerini Geliştirmede Yaratıcılık: Creativity*. İstanbul: Hayat Yayınları, 1999.
- Carter, Rita. *Beyin: Beynin Yapısı, Görevi ve Bozuklukları Üzerine Resimli Bir Rehber*. İstanbul: Alfa Yay., 2015.
- Kudret, Cevdet. *Karagöz*. I. Cilt. İstanbul: YKY, 2013.
- Levi, Strauss Claude. *Yaban Düşünce*, (çev. Tahsin Yücel) İstanbul: YKY, 1996.
- Rouquette, Louis ve Rouquette, Michel. *Yaratıcılık*. Ankara: Dost Kitabevi, 2007.
- Sakaoğlu, Saim. *Türk Gölge Oyunu Karagöz*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Sevilen, Muhittin. *Karagöz*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Sezik, Nejat. *Sınırsız Beyin Gücü*. İstanbul: Hayat Yay., 2003.
- Springer, Sally ve Deutsch, Georg. *Left Brain – Right Brain*. USA: W.H. Freeman and Company, 1989.
- Şahin, Cemalettin ve Belge, Rauf. “İbn Haldun’da Coğrafi Determinizm”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 57, 2016: 439-467.
- Tanrıdağ, Oğuz. *Sosyal Nörobilim: Beyin Araştırmalarından Davranış Bilimlerine ve Sosyal Bilimlere Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2015.
- Tat, Merba. “Zihin Dili Programlaması Nlp’nin Kişisel Gelişim ve Kişilerarası İletişim Üzerindeki Etkileri: NLP Eğitimlerinin Kişisel Gelişim, Örgütlerde Kişilerarası İletişim ve Performans Geliştirme Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, 2007.
- Usta, Çiğdem. *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yay., 2005.
- Üngüren, Engin. “Beynin Nöroanatomik ve Nörokimyasal Yapısının Kişilik ve Davranış Üzerindeki Etkisi”. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, Yıl:2015: 193-219.
- Yanık, Onur. *Yaratıcılık*, İstanbul: Beslenme Saati Yay., 2007.